

ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับชาติตะวันตก ในคริสต์ศตวรรษที่ 16-17: มุมมองจากหลักฐานโปรตุเกส อังกฤษและฝรั่งเศส

ปรีดี พิศุมิวิที*

Received: 5 March 2026

Revised: 10 May 2026

Accepted: 27 May 2026

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ด้านการต่างประเทศของอาณาจักรอยุธยากับชาติตะวันตกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 เป็นการศึกษาเชิงเอกสารโดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาพบว่าอยุธยาเริ่มเปิดความสัมพันธ์อันดีกับราชสำนักโปรตุเกสใน พ.ศ. 2054 หลังจากที่โปรตุเกสเดินทางมายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากนั้นมีบาทหลวงสเปนเดินทางเข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนา ตามมาด้วยบริษัทการค้าของฮอลันดาและบริษัทการค้าของอังกฤษที่เข้ามาทำการค้าและชาวฝรั่งเศสเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยเข้ามาเผยแผ่ศาสนา การค้าและการทูต ทำให้อาณาจักรอยุธยามีความเป็นสังคมนานาชาติที่ได้รับการบันทึกไว้ในเอกสารภาษาโปรตุเกส อังกฤษและฝรั่งเศสอย่างละเอียดและในหลายแง่มุมที่เอกสารไทยมิได้บันทึกไว้ นอกจากนี้ จากการศึกษายังพบว่าการดำเนินนโยบายทั้งส่วนของอาณาจักรอยุธยาและชาติตะวันตกนั้นต่างกัน โดยประเทศตะวันตกเป็นการดำเนินนโยบายแบบผสมผสาน บางครั้งนโยบายการต่างประเทศถูกกำหนดโดยรัฐศูนย์กลาง เช่น ราชสำนักโปรตุเกส บางครั้งกำหนดโดยบริษัทการค้า เช่น กรณีของบริษัทการค้าของฮอลันดา ส่วนอาณาจักรอยุธยานั้นการดำเนินนโยบายต่างประเทศเป็นส่วนหนึ่งของการคลัง ดังนั้นผู้รับผิดชอบหลักคือเสนาบดีพระคลัง จึงต้องดูแลการต่างประเทศไปพร้อมกันด้วยและมองว่าทุกชาติเป็นลูกค้าที่เข้ามาติดต่อค้าขาย จึงต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกันตามแนวคิดของจักรวาทินที่พระเจ้าแผ่นดินเป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่ง

บทความวิจัย

บทคัดย่อ

คำสำคัญ

อยุธยา;
ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ;
คริสต์ศตวรรษที่ 16-17

* รองศาสตราจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ติดต่อได้ที่: predee.phil@mahidol.ac.th

International Relations between Ayutthaya and Western Countries during the 16th-17th Centuries: Perspective from Portuguese, English and French Sources

Received: 5 March 2026

Revised: 10 May 2026

Accepted: 27 May 2026

Predee Phisphumvidhi*

The research aims to study the history of international relations between Ayutthaya and Western countries during the 16th-17th centuries. This documentary research is conducted using historical method. The finding demonstrates that Ayutthaya Kingdom initially formed the alliance with Portugal in 1511 A.D. after Portugal arrived in Southeast Asia. Later, the arrival of Spanish missionaries for evangelism, the Dutch Company and British Company for trading, and the French for missionary work, trading and diplomacy in the reign of King Narai the Great molded the kingdom into an international community as interestingly recorded in Portuguese, English and French documents. Moreover, it is found that the policy administration of Ayutthaya and that of Western countries were different. Mixed policy administration was practiced by Western countries. Sometimes foreign policy such as that of Portugal was directed by the central government or by trading company like the policy of Holland. On the contrary, Ayutthaya administered its policy by regarding every country as a trading partner who must comply with the same regulations in accordance with the concept of Chakravartin, which regarded the monarch as the central ruler.

Research Article

Abstract

Keywords

Ayutthaya;
international relations;
16th-17th centuries

* Associate Professor, Faculty of Liberal Arts, Mahidol University, e-mail: predee.phi@mahidol.ac.th

1. บทนำ

การศึกษาประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี (พ.ศ. 1893-2310) มีข้อจำกัดด้านเอกสารหลักฐานมาก เพราะเอกสารที่เป็นภาษาไทยส่วนหนึ่งนั้นเรียบเรียงผ่านราชสำนัก ผู้ใช้ประโยชน์จึงได้รับข้อมูลและมุมมองเฉพาะส่วน ทำให้หนังสือวิชาการด้านประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาเน้นที่หลักฐานพระราชพงศาวดารและเอกสารของฝ่ายไทยเป็นหลัก อย่างไรก็ตามก็ติดตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา ชาวตะวันตกเข้ามามีบทบาทและบันทึกเรื่องเกี่ยวกับเมืองอยุธยาไว้อย่างหลากหลาย เอกสารประวัติศาสตร์ชิ้นแรกๆ ในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นเอกสารของโปรตุเกส ต่อมาคือเอกสารของฮอลันดา อังกฤษและฝรั่งเศสตามลำดับ เอกสารภาษาตะวันตกเหล่านี้บางฉบับเป็นที่รู้จักกันดีในกลุ่มนักวิชาการประวัติศาสตร์ เพราะมีฉบับแปลเป็นภาษาไทย แต่อีกจำนวนมากยังไม่ได้มีการแปลและยังไม่ได้มีการนำข้อมูลจากเอกสารตะวันตกนั้นๆ มารวมเรียบเรียงเป็นหนังสือประวัติศาสตร์อยุธยาจากหลักฐานภาษาตะวันตกที่สมบูรณ์ ซึ่งหากมีการประมวลความรู้ด้านประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาจากเอกสารดังกล่าวก็จะเป็นประโยชน์มิใช่น้อย

การบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์อยุธยาที่ปรากฏในเอกสารต่างชาตินั้นอาจแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 เป็นการบันทึกที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเดินทางเข้ามาในพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของกลุ่มพ่อค้าหรือผู้ที่เดินทางทั่วไป ดังปรากฏตัวอย่างของเอกสารภาษาโปรตุเกสรุ่นแรกๆ ที่ผู้เขียนเดินทางเข้ามายังเมืองมะละกาหรือดินแดนใกล้เคียง ลักษณะการบันทึกกลุ่มนี้สืบเนื่องมาจนสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลายที่ชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาในพื้นที่และรับข้อมูลต่างๆ เพื่อรายงานสิ่งที่พบเห็น

กลุ่มที่ 2 เป็นการรวบรวมข้อมูลจากสยาม โดยที่ผู้เขียนไม่ได้เดินทางเข้ามา แต่ประมวลข้อสังเกตจากพ่อค้า นักเดินเรือ หรือผู้ที่มีโอกาสเดินทางเข้ามา แล้วรวบรวมขึ้นเป็นเอกสารในลักษณะสารานุกรมที่มีความนิยมในโลกตะวันตก

ข้อมูลประวัติศาสตร์อยุธยาในเอกสารกลุ่มแรกถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะเป็นหลักฐานชั้นปฐมภูมิและเป็นการสะท้อนความสนใจของชาวตะวันตก ในขณะเดียวกันก็มีร่องรอยของประวัติศาสตร์อยุธยา เช่น พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ การก่อสร้างบ้านเมือง ตลอดจนเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชาวตะวันตกแทรกอยู่

สำหรับหนังสือประวัติศาสตร์ไทยที่ใช้ในปัจจุบันนี้มีความหลากหลายของเนื้อหาและการตีความมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การพิจารณาจัดกลุ่มหนังสือเรียนประวัติศาสตร์อยุธยาก็อาจทำได้โดยแบ่งเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

กลุ่มที่ 1 เป็นหนังสือเรียนทั่วไป หมายถึงหนังสือเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาที่มีเนื้อหาส่วนหนึ่งเป็นประวัติศาสตร์อยุธยา หนังสือเหล่านี้จะให้การดำเนินเรื่องตามลำดับเวลาและรัชกาลเป็นหลัก เพราะวัตถุประสงค์หลักคือทำให้ผู้เรียนได้ทราบข้อมูลทั่วไปของยุคสมัย พระราชกรณียกิจสำคัญบางประการของพระมหากษัตริย์และเหตุการณ์สำคัญของอยุธยา

กลุ่มที่ 2 เป็นหนังสือประวัติศาสตร์เฉพาะด้าน เป็นหนังสือหรือตำราในระดับอุดมศึกษา เน้นการศึกษาเฉพาะประเด็นหรือข้อถกเถียง โดยประมวลหลักฐานต่างๆ และมีการวิพากษ์ ตีความเพื่อนำเสนอมุมมองใหม่

หนังสือประวัติศาสตร์อยุธยาที่มีในปัจจุบันนั้น หากพิจารณาจากเนื้อหาอาจแบ่งได้เป็นการเรียบเรียงจากเอกสารฝ่ายไทยหรือพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ผสมกับตำนานและหนังสือที่อ้างอิงหลักฐานต่างประเทศ

อย่างไรก็ดี หนังสือกลุ่มหลังนี้มีจำนวนน้อย เพราะข้อจำกัดของเอกสารเนื่องจากอุปสรรคเรื่องภาษาต่างประเทศ และแม้ว่าจะมีการแปลเอกสารตะวันตกจำนวนหนึ่งแล้ว แต่ก็ยังไม่แพร่หลาย สอดคล้องกับที่ อุษณีย์ ธงไชย (2543, น. 142) แสดงให้เห็นความสำคัญของหลักฐานประวัติศาสตร์อยุธยาไว้ว่า

การปลูกฝังให้นักเรียนตระหนักถึงความสำคัญของหลักฐานในการเรียนรู้ประวัติศาสตร์สมัยใดก็ตามมีความจำเป็นที่มาก่อนอื่นใด เพราะหลักฐานต่างๆ เป็นที่มาของความรู้เกี่ยวกับสมัยที่เราพิจารณาตัวเองที่จะศึกษา ภาพอดีตของอยุธยาถูกสร้างขึ้นจากหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานชั้นรองที่หลากหลาย เช่น โบราณคดีและศิลปกรรม จารึก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กฎหมาย วรรณกรรมเก่าและเอกสารต่างชาติ หลักฐานแต่ละประเภทมีน้ำหนักความน่าเชื่อถือต่างกันและบางครั้งความเชื่อที่ว่าหลักฐานชั้นต้น (แม้แต่เอกสารร่วมสมัย) น่าเชื่อถือกว่าหลักฐานชั้นรองก็ใช้ไม่ได้ในทุกกรณีไป เพราะหลักฐานแต่ละชั้นมีภูมิหลังและทัศนคติที่แฝงอยู่ นักประวัติศาสตร์ไม่ควรนำข้อมูลมาใช้อย่างที่ได้อ่านได้เห็น แต่จะต้องอ่านหาความหมายระหว่างบรรทัดเสมอ

ในปัจจุบันอาจเห็นได้ว่าหนังสือที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยามีทั้งหนังสือภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาอังกฤษ (Garnier, 2004) ทั้งยังมีนักวิชาการไทยและเทศที่ให้ความสนใจในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาพอสมควร (Baker & Phongpaichit, 2017) เนื้อหาของหนังสือเหล่านี้คือการเรียบเรียงขึ้นจากพระราชพงศาวดาร ซึ่งให้มุมมองในลักษณะหนึ่ง มีการตีความและใช้เอกสารหลักฐานอื่นเข้ามาประกอบ หนังสือเหล่านี้บางเล่มได้ใช้เป็นคู่มือในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในระดับต่างๆ หรือเป็นหนังสืออ่านเพิ่มเติมด้วย

การวิจัยประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ของอยุธยากับชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 จากหลักฐานโปรตุเกส อังกฤษและฝรั่งเศสเกิดขึ้นจากแนวคำถามว่าความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับประเทศตะวันตกมีลำดับเวลาทางประวัติศาสตร์อย่างไรและราชสำนักอยุธยาได้ดำเนินนโยบายการต่างประเทศด้วยวิธีการใด รวมทั้งเอกสารที่ชาวตะวันตกเรียบเรียงขึ้นร่วมสมัยมีเนื้อหาที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์และได้พรรณนาความเป็นพระนครศรีอยุธยาในมิติต่างๆ อย่างไร หากได้รวบรวมเอกสาร แปลเอกสารที่น่าสนใจเป็นภาษาไทย สังเคราะห์เนื้อหา ก็จะได้หนังสือประวัติศาสตร์อยุธยาที่ชาวต่างชาติในสมัยนั้นๆ เขียนขึ้น นับเป็นการเปิดมุมมองการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาได้ในอีกมิติหนึ่ง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในอนาคต ดังนั้นการวิจัยเรื่องนี้จะเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยศึกษาเอกสารตะวันตกที่เกี่ยวกับอยุธยา 2 กลุ่มคือ

กลุ่มที่ 1 เอกสารตะวันตกที่มีการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว เช่น เอกสารของวันวลิต หรือฟานฟลีต (Jeremias van Vliet) เอกสารของเฟอร์เนา เมนเดส ปินโต (Fernao Mendes Pinto) เอกสารของราล์ฟ ฟิต (Ralph Fitch) เอกสารของลาลูแบร์ (La Loubère) เอกสารของบาทหลวงเดอ ชัวซี (De Choisy) เอกสารของบาทหลวงตาชาร์ด (Tachard) เอกสารของอเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน (Alexander Hamilton) เป็นต้น ซึ่งเอกสารเหล่านี้มีการแปลเป็นภาษาไทยแล้วและใช้เป็นหลักฐานชั้นต้นในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาเป็นลำดับ

กลุ่มที่ 2 เอกสารตะวันตกที่ยังไม่ได้แปลเป็นภาษาไทย เช่น เอกสารภาษาโปรตุเกสของอันโตนิโอ โบการู (António Bocarro) เอกสารภาษาสเปนของบาทหลวงริบาเดอเนรา (Ribadeneira) เอกสารภาษาฝรั่งเศสของบาทหลวงคณะมิสซังต่างประเทศ กรุงปารีส (Missions Etrangères de Paris) เอกสารการค้าของบริษัทการค้าอังกฤษในภูมิภาค (Farrington & Na Pombejra, 2007) หรือเอกสารภาษาดัตช์ที่เกี่ยวกับการค้าและการเมืองอยุธยา

(Ruangsilp, 2007) เอกสารในกลุ่มนี้มีจำนวนมากและกระจัดกระจาย แต่มีรายละเอียดของประวัติศาสตร์อยุธยาในแง่มุมต่างๆ ที่น่าสนใจ

ดังนั้น การวิจัยประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ของอยุธยากับชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 จากหลักฐานโปรตุเกส อังกฤษและฝรั่งเศสจึงเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์การดำเนินนโยบายด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศของอยุธยากับประเทศตะวันตกและคัดเลือกเอกสารภาษาตะวันตกที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาเพื่อแปลเป็นภาษาไทย จากนั้นเป็นการวิเคราะห์เนื้อหา เรียบเรียงประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับชาติตะวันตก โดยพิจารณาตามช่วงเวลาที่ผ่านมามีบทบาทในกรุงศรีอยุธยา เพื่อให้มิติของการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยานั้นมีความสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้น

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อรวบรวมหลักฐานตะวันตกที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาและแปลเอกสารตะวันตกบางฉบับที่มีความสำคัญสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับชาติตะวันตกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-17

3. ระเบียบวิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (historical methods) 5 ขั้นตอน คือ

1. การกำหนดเรื่องที่จะศึกษา โดยเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของอยุธยา
2. การรวบรวมเอกสารหลักฐานตะวันตก โดยพิจารณาเลือกเอกสารภาษาต่างประเทศ 3 ภาษาที่สำคัญที่มีการบันทึกเกี่ยวกับอยุธยา
3. การประเมินคุณค่าของหลักฐาน โดยพิจารณาจากผู้เขียนและเนื้อหาของหลักฐานนั้นๆ
4. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของอยุธยากับประเทศตะวันตก
5. การเรียบเรียงและนำเสนอข้อมูล

4. ขอบเขตของเอกสาร

คัดเลือกเอกสารภาษาโปรตุเกส ภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส เพื่อดำเนินการแปลเป็นภาษาไทย รวม 9 ฉบับ โดยพิจารณาว่าเอกสารภาษาตะวันตกทั้ง 3 ภาษานี้เป็นเอกสารสำคัญที่บางฉบับยังไม่ได้แปลเป็นภาษาไทยและจัดเป็นเอกสารชั้นต้น (primary source) ดังนี้

เอกสารภาษาโปรตุเกส จำนวน 4 รายการ ได้แก่

1. จดหมายของรุย ดือ อาเรอา
2. บันทึกคำสั่งของอัลฟงซู ดือ อัลบูเกร์เกอ ถึงอันโตนิโย มิร์รันดา ดือ อาเซเวดู
3. บันทึกของโตเม ปิเรส (แปลเป็นภาษาไทยแล้ว)
4. บันทึกของดูอาร์เต บาร์โบซา

เอกสารภาษาอังกฤษ จำนวน 2 รายการ ได้แก่

1. จดหมายของวิลเลียม โชม พ้อคำอังกฤษ ว่าด้วยการปฏิบัติ ปี ค.ศ. 1688
2. เอกสารนิรนามเรื่องการสังหารหมู่ในสยามหลังจากการสวรรคตของพระเจ้าแผ่นดินและการต่อต้านอย่างเข้มแข็งของชาวฝรั่งเศสที่ป้อมในราชอาณาจักร

เอกสารภาษาฝรั่งเศส จำนวน 3 รายการ ได้แก่

1. ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับเอเชีย ปฐมบรรพในโลก: จักรวรรดิ อาณาจักร รัฐและสาธารณรัฐ
2. ข้อมูลเพิ่มเติมเล่ม 3 ว่าด้วยประวัติศาสตร์อันน่าสนใจของประวัติศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งรวมถึงธรรมชาติ
3. บันทึกการเดินทางของบาทหลวงตาแวร์นิเยร์

5. ประโยชน์ที่จะได้รับ

1. ได้รายชื่อเอกสารหลักฐานตะวันตกที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาเพิ่มเติมมากขึ้น
2. ได้เอกสารตะวันตกที่แปลเป็นภาษาไทยใหม่ที่มีความสำคัญสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและใช้ข้อมูลนั้นในการศึกษาต่อไปในอนาคต
3. ได้บทวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับชาติตะวันตก โดยเห็นลักษณะเด่นของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและภารกิจที่ประเทศตะวันตกได้ดำเนินการกับอยุธยาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 และการดำเนินนโยบายด้านการต่างประเทศของอาณาจักรอยุธยา

6. ผลการวิจัย

6.1 แหล่งของเอกสารประวัติศาสตร์

6.1.1 เอกสารภาษาโปรตุเกส

โปรตุเกสเป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่เดินทางเข้ามาในอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2054 ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และได้ค้าขายติดต่อกับสยามอยู่ราว 150 ปี (สถาบันท้าวเวงศ์โรปกการ กระทรวงการต่างประเทศ, 2562, น. 11) ก่อนที่อิทธิพลของโปรตุเกสในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะลดลงเพราะการเดินทางเข้ามา

ของพ่อค้าฮอลันดา เอกสารโปรตุเกสแสดงให้เห็นข้อมูลการติดต่อในเบื้องต้นกับอาณาจักรสยามทั้งทางด้านการทูตและการค้าขาย นับว่าเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่ามาก เอกสารภาษาโปรตุเกสที่เลือกศึกษามีดังนี้

1. จดหมายของรุย ดือ อาเรอาซู

จดหมายของรุย ดือ อาเรอาซู (Rui de Araujo) ถึงอัลฟงซู ดือ อัลบูแควร์เกอ (Afonso de Albuquerque) ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1510 เขียนที่เมืองมะละกา เป็นเอกสารโปรตุเกสฉบับแรกที่เกี่ยวข้องกับสยาม ปัจจุบันไม่ปรากฏต้นฉบับของเอกสาร เพราะว่าเอกสารส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับการเดินเรือในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 และ 17 ได้สูญหายไปหมดเมื่อคราวเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ที่เมืองลิสบอนเมื่อ พ.ศ. 2298 จดหมายฉบับนี้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2435 ในหนังสือ “เอกสารบางฉบับที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติตอร์ ดือ ตอมบู (Torre de Tombo) ที่เกี่ยวกับการเดินเรือและการยึดครองของโปรตุเกส” และพิมพ์อีกครั้งในหนังสือจดหมายของอัลฟงซู ดือ อัลบูแควร์เกอ เมื่อ พ.ศ. 2446 (กรมวิชาการ, 2531, น. 67-68)

รุย ดือ อาเรอาซู เป็นชาวโปรตุเกสที่เดินทางมาตะวันออกไกลพร้อมกับกองเรือของอัลฟงซู ดือ อัลบูแควร์เกอ ที่ออกจากโปรตุเกสเมื่อราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 และเข้ายึดครองเมืองกัว (Goa) ของอินเดีย แต่รุย ดือ อาเรอาซู เดินทางต่อมายังเมืองมะละกาและถูกจับเป็นเชลย ช่วงเวลานี้รุยเขียนจดหมายรายงานเรื่องสถานที่ต่างๆ ไปให้อัลฟงซูทราบ เพื่อเป็นแนวทางในการตัดสินใจติดต่อด้านการค้าและการสงครามในสยาม (Phisphumvidhi, 2007, p. 185)

2. บันทึกคำสั่งของอัลฟงซู ดือ อัลบูแควร์เกอ ถึงอันโตนิโย มिरันดา ดือ อาเซเวดู

อันโตนิโย มिरันดา ดือ อาเซเวดู (António Miranda de Azevedo) เป็นผู้แทนของอัลฟงซู ดือ อัลบูแควร์เกอ ที่ประจำอยู่ที่เมืองมะละกา มีความสามารถในการทูต ซึ่งแนวนโยบายของราชสำนักโปรตุเกสที่ส่งคนออกเดินทางมาพร้อมกับกองเรือโปรตุเกสนั้นจะคัดเลือกผู้ที่มีตระกูล (fidalgos) ให้เข้ามาร่วมเดินทางด้วย ชาวโปรตุเกสกลุ่มนี้ถือว่าเป็นผู้มีความรู้และเรียนรู้วิธีการในการเก็บข้อมูลเพื่อการค้าให้กับราชสำนัก

เมื่ออัลฟงซู ดือ อัลบูแควร์เกอ ต้องการที่จะสร้างไมตรีกับราชสำนักสยามและแจ้งให้ทางสยามทราบว่าโปรตุเกสได้เข้ามายึดครองเมืองมะละกา จึงส่งมिरันดาเป็นผู้แทนพร้อมด้วยชาวโปรตุเกสอีกจำนวนหนึ่งเดินทางไปสยามใน พ.ศ. 2055 คณะทูตชุดนี้นอกจากจะถือสาส์นของอัลฟงซูไปแล้ว ยังนำเครื่องบรรณาการจำนวนหนึ่งไปถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยาด้วย นับได้ว่าเป็นการรับรองคณะทูตตะวันตกเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์อยุธยาและบันทึกคำสั่งนี้ต้องเรียบเรียงขึ้นก่อน พ.ศ. 2055 เพื่อใช้เป็นข้อปฏิบัติภารกิจในครั้งนั้น (Phisphumvidhi, 2007, pp. 185-186)

3. บันทึกของโดเม ปิเรส

โดเม ปิเรส เกิดเมื่อ พ.ศ. 2011 หรือเอกสารบางฉบับว่า พ.ศ. 2013 ที่เมืองลิสบอน ประเทศโปรตุเกส บิดาเป็นนักพฤกษศาสตร์ในราชสำนักพระเจ้าดอง จูอาว ที่ 2 (Dom João II) พ.ศ. 2023 ได้เข้าทำงานในราชสำนักโปรตุเกสภายใต้การอุปถัมภ์ของเจ้าชายดอง อัลฟงซู (Dom Alfonso) บทบาทหน้าที่ของโดเม ปิเรส เด่นชัดขึ้นพร้อมกับการปฏิบัติงานในกองทัพอเรือโปรตุเกสในประเทศอินเดียเมื่อ พ.ศ. 2054 ต่อมาเมื่ออัลฟงซู ดือ อัลบูแควร์เกอ สามารถยึดเมืองมะละกาได้แล้วนั้น ก็ได้ส่งปิเรสไปประจำที่เมืองมะละกาอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง มีหน้าที่เรียบเรียงบันทึกการค้าและการขายสินค้าของบริษัท (Phisphumvidhi, 2007, pp. 205-208)

บันทึกเรื่องซูมา โอเรียนทัล (Suma Oriental) ของโดเม ปิเรส ในส่วนที่ว่าด้วยสยามและเมืองท่า รวมทั้งสินค้าต่างๆ เขียนขึ้นราว พ.ศ. 2055-2058 ได้รับการพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2487 โดย Armando Cortesão ใน

The Suma Oriental of Tomé Pires and the Book of Francisco Rodrigues, Vol. 1 จัดพิมพ์โดย The Hakluyt Society กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ครั้งนั้นบรรณาธิการได้พิมพ์เอกสารของโตเม ปิเรส ที่เป็นภาษาโปรตุเกสไว้ด้วย ส่วนฉบับแปลภาษาไทยมี 3 ส่วน คือ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2553) ส่วนแปลของพัฒน์พงศ์ ประคัลภ์พงศ์ โดยให้ชื่อว่า “จดหมายเหตุการเดินทางของโตเม ปิเรส ตอนที่เกี่ยวกับสยาม” พิมพ์ในข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทยและต่างประเทศ เผยแพร่โดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2528) ส่วนแปลของลินจง สุวรรณโกดิน เรื่อง “ข้อความบางตอนจากเรื่อง “A Suma Oriental” ของโตเม ปิเรส (Tomé Pires)” พิมพ์ในหนังสือ 470 ปี สัมพันธไมตรีระหว่างไทยและโปรตุเกส เผยแพร่โดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (กรมวิชาการ, 2531, น. 75-82) และส่วนแปลของนันทนา ตันติเวส เรื่อง 470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส เผยแพร่โดยกรมศิลปากร (กรมศิลปากร, 2528, น. 42-48)

4. บันทึกลงของดูอาร์เต บาร์โบซา

ดูอาร์เต บาร์โบซา (Duarte Barbosa) เป็นนักเดินทางชาวโปรตุเกสที่ได้บันทึกเรื่องราวของตะวันออก บาร์โบซาเกิดราว พ.ศ. 2023 ในตระกูลขุนนาง แต่ก็ไม่ปรากฏเรื่องราวชีวิตประวัตินัก ทราบเพียงว่าได้เดินทางมาตะวันออกพร้อมกับกองเรือของจูอาว ดือ โนวา (Joao de Nova) ขณะอายุได้ 20 ปี ได้เรียนรู้เรื่องวิถีชีวิตของคนตะวันออกพื้นเมืองจนชำนาญ หลังจากที่ได้เดินทางกลับโปรตุเกสใน พ.ศ. 2049 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเสมียนบริษัทการค้าประจำเมืองคานานอร์ (Cananor) และไปประจำที่เมืองโคชิน (Cochin) เมืองกาลิกัต (Galicut) ในประเทศอินเดียต่ออีกหลายปี จนกลับไปประจำที่โปรตุเกส ต่อมาใน พ.ศ. 2060 ได้เดินทางไปประเทศฟิลิปปินส์ พร้อมกับกองเรือของสเปนและถึงแก่กรรมที่เกาะเซบู (Zébu) ใน พ.ศ. 2064 (Phisphumvidhi, 2007, pp. 208-209)

บันทึกของดูอาร์เต บาร์โบซา มีชื่อว่าสิ่งที่พบเห็นและได้ยินในถิ่นตะวันออก (Livro em que dá relação do que viu e ouviu no Oriente Duarte Barbosa) โดยลูอิส ดือ อัลบูเกร์เกอ สำนักพิมพ์ Alfa พิมพ์ที่เมืองลิสบอน เมื่อ พ.ศ. 2532 เฉพาะเรื่องอาณาจักรสยามไม่เป็นที่รู้จักมากนักในบรรดานักประวัติศาสตร์ไทย

6.1.2 เอกสารภาษาอังกฤษ

กลุ่มพ่อค้าอังกฤษเดินทางเข้ามาในอาณาจักรสยามเป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เพราะมีการก่อตั้งบริษัทการค้าของอังกฤษขึ้นในเมืองอยุธยาและมีพ่อค้าอังกฤษที่เข้ามาค้าขายจนสามารถก่อตั้งโรงสินค้าของตนได้ สำหรับเอกสารภาษาอังกฤษที่น่าสนใจในการศึกษาครั้งนี้มีจำนวน 2 รายการ ได้แก่

1. จดหมายของวิลเลียม โซม พ่อค้าอังกฤษ ว่าด้วยการปฏิบัติ ปี ค.ศ. 1688

วิลเลียม โซม (William Soame) เป็นพ่อค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ได้ส่งจดหมายถึงเพื่อนที่เมืองมัทราส (Madras) ในประเทศอินเดีย เล่าเรื่องการปฏิบัติในสยาม รวมทั้งเหตุการณ์ช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2231 โดยที่ผู้เขียนไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์การปฏิบัติโดยตรง แต่อาจจะได้ข้อมูลต่างๆ มาจากพ่อค้าจร สันนิษฐานว่าวิลเลียมน่าจะได้ประจำการที่เมืองท่ามะริด แถบชายฝั่งอันดามัน เพราะเป็นสถานที่การค้าที่ติดต่อกับบริษัทอินเดียโดยตรง (ปริดี พิศภูมิวิธิ, 2563, น. 120-135)

ต้นฉบับของจดหมายเป็นลายมือเขียนจำนวน 7 หน้ากระดาษ ต่อมาได้รับการปริวรรตเป็นภาษาอังกฤษโดยมาร์ติน อี. ฮาร์ดี้ (Martin E. Hardy) ผู้ช่วยผู้อำนวยการแผนกเอกสารตะวันตก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้รับการตรวจแก้ไขจากบรรณาธิการกิตติมศักดิ์ของวารสารสยามสมาคม และเวอร์จิเนีย เอ็ม. ดี. ครอกโก (Virginia M. Di Crocco)

2. เอกสารนิรนามเรื่องการสังหารหมู่ในสยามหลังจากการสวรรคตของพระเจ้าแผ่นดินและการต่อต้านอย่างเข้มแข็งของชาวฝรั่งเศสที่ป้อมในอาณาจักร

บันทึกภาษาอังกฤษฉบับนี้พิมพ์ในหนังสือ *The Journal of the Siam Society* เล่ม 5 เรื่อง *The massacre in Siam: After the death of the King and the vigorous resistance of the French in the fortress of the Bangkok, written by an officer of the French troops who served in these fortresses to one of his friend* เป็นเรื่องการปฏิวัติในที่สุดท้ายของรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งนายทหารฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาพร้อมกับลาลูแบร์ (La Loubère) กระจ่ายกลุ่มอยู่ตามเมืองต่างๆ ทั้งเมืองบางกอก เมืองลพบุรี เมืองสงขลา เมืองมะริด ครั้นเกิดการปฏิวัติใน พ.ศ. 2231 ต่างก็บันทึกเรื่องที่เกิดขึ้นตามมุมมองของตนไว้ เนื้อความในบันทึกหรือจดหมายแสดงให้เห็นว่าผู้เขียนเป็นนายทหารที่มีส่วนในการต่อสู้กับพระเพทราชาและกล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนการปฏิวัติรวมทั้งการเมืองภายในราชสำนักด้วย (*The Journal of the Siam Society*, 1908, pp. 41-46)

6.1.3 เอกสารภาษาฝรั่งเศส

เอกสารฝรั่งเศสมีจำนวนมากตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมา เพราะมีชาวฝรั่งเศสเดินทางเข้ามามากกว่าแต่ก่อน เอกสารภาษาฝรั่งเศสที่ผู้วิจัยเลือกศึกษามีจำนวน 3 รายการ ดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับเอเชีย ปฐมบรรพในโลก: จักรวรรดิ อาณาจักร รัฐและสาธารณรัฐ โดยปีแอร์ ดาวิตี

หนังสือสารานุกรมเล่มนี้ชื่อ *Description générale de l'Asie, première partie du monde avec tous ses empires, royaumes, états et républiques* ผู้เขียนคือ Pierre Davity พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2203 ตรงกับต้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ต่อมา Jean Baptiste de Rocoles ซึ่งเป็นบาทหลวงและนักประวัติศาสตร์ประจำราชสำนักได้ตรวจทานแก้ไขเพิ่มเติมรายละเอียด นับได้ว่าเป็นสารานุกรมเมืองต่างๆ ในเอเชียที่มีข้อมูลมากที่สุดเล่มหนึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับสยามนั้นปรากฏในชื่อ “Royaume de Sian” เป็นข้อมูลที่เรียบเรียงขึ้นจากเอกสารภาษาโปรตุเกส เอกสารอังกฤษ และภาษาอื่นๆ (Davity, 1660, pp.754-757)

2. ข้อมูลเพิ่มเติมเล่ม 3 ว่าด้วยประวัติศาสตร์อันน่าสนใจของประวัติศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งรวมถึงธรรมชาติ

หนังสือสารานุกรมประวัติศาสตร์ *Supplément ou troisième volume du grand dictionnaire historique ou mélange curieux de l'histoire sacrée et profane qui contient des matières de même nature, tome troisième* พิมพ์ที่ Denys Thierry Paris เมื่อ พ.ศ. 2231 เป็นสารานุกรมประวัติเมืองต่างๆ ในโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 17 โดยรวบรวมเนื้อหาข้อมูลมาจากแหล่งต่างๆ เช่น บันทึกการเดินทาง จดหมายราชการ เอกสารสัญญาการค้า ฯลฯ และประมวลรวมเป็นความรู้สำหรับผู้สนใจ ซึ่งในเล่ม 3 มีเรื่องอาณาจักรสยามและเมืองอยุธยาอยู่ด้วย (*Supplément ou troisième volume du grand dictionnaire historique ou mélange curieux de l'histoire sacrée et profane qui contient des matières de même nature*, 1689, pp. 1109-1119)

3. บันทึกการเดินทางของบาทหลวงตาแวร์นิเยร์

ฌอง-บัพติส ตาแวร์นิเยร์ (Jean-Baptiste Tavernier) เป็นชาวฝรั่งเศส เกิดเมื่อ พ.ศ. 2148 ในครอบครัวคริสต์ศาสนา นิยายโปรเตสแตนต์ ได้รับการศึกษาแบบใหม่ ได้แก่ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ ทั้งนี้ บาทหลวงตาแวร์นิเยร์ได้ศึกษาเรื่องราวของโลกจากผู้เป็นอา คือ เมลช็อร์ ตาแวร์นิเยร์ (Melchior Tavernier) ซึ่งเป็นนักแผนที่ที่มีชื่อเสียง ดังที่เขาเองได้ระบุไว้ในคำนำของหนังสือชุดแรกในเรื่อง *Voyages* ว่าขณะที่มีอายุได้ 22 ปี ได้มีโอกาสเห็นภาพแผนที่ของยุโรปอันงดงามและสำหรับตะวันออกแล้วเป็นภูมิภาคที่มั่งคั่งและมีชื่อเสียงมาก

บาทหลวงตาแวร์นิเยร์มีผลงานเขียนสำคัญคือหนังสือว่าด้วยเรื่องการเดินทาง 6 ครั้ง (*Les six voyages de Jean-Baptiste Tavemier*) ซึ่งเป็นบันทึกสำคัญที่มีข้อมูลเส้นทางการค้า ลักษณะการค้า เงินตรา มาตราชั่งตวงวัด ตลอดจนกฎเกณฑ์การเก็บภาษีและวัฒนธรรมประเพณีของเมืองต่างๆ อย่างไรก็ตามก็สันนิษฐานว่าบาทหลวงตาแวร์นิเยร์ไม่ได้เดินทางเข้ามายังอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ได้เดินทางเข้ามาที่เมืองตะนาวศรี และได้รับข้อมูลเกี่ยวกับเมืองอยุธยา ตลอดจนเรื่องราวของผู้คน ประเพณีจากพ่อค้าและลูกค้าวาณิชที่เดินทางเข้าออกเมืองอยุธยาอย่างสม่ำเสมอ (หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี, 2555, น. 267)

6.2 การประเมินคุณค่าของเอกสารตะวันตก

เอกสารตะวันตกทั้ง 9 ฉบับที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ยังไม่เป็นที่รู้จักกันมากนักและเป็นเอกสารชั้นต้นร่วมสมัย ซึ่งเขียนขึ้นหลังจากเหตุการณ์ไม่นานนักหรือหลังจากการเดินทางเข้ามาในอาณาจักรอยุธยา จึงนับได้ว่ามีความน่าเชื่อถือ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้วิเคราะห์ความน่าเชื่อถือของเอกสารทั้ง 9 ฉบับ ตามหัวข้อดังนี้

6.2.1 ผู้เขียนเอกสาร สามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1

รายชื่อผู้เขียน ชื่อเอกสารและการประเมินความน่าเชื่อถือผ่านการเดินทางเข้ามาในอยุธยา

ชื่อเอกสาร	ผู้เขียน	ประวัติการเดินทางเข้ามาในอยุธยา		
		เคย	ไม่เคย	อาจจะ
จดหมายของรุย ดือ อาเรซุ	รุย ดือ อาเรซุ	✓		
บันทึกคำสั่งของอัลฟงซู ดือ อัลบูแกร์เกอฯ	อัลฟงซู ดือ อัลบูแกร์เกอ	✓		
บันทึกของโตเม ปิเรส	โตเม ปิเรส		✓	
บันทึกของดูอาร์เต บาร์โบซา	ดูอาร์เต บาร์โบซา		✓	
จดหมายของวิลเลียม โซม พ่อค้าอังกฤษ ว่าด้วยการปฏิวัติ ปี ค.ศ. 1688	วิลเลียม โซม			✓
เอกสารนิรนามเรื่องการสังหารหมู่ในสยามฯ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง	✓		
ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับเอเชียฯ	ปีแอร์ ดาวิตี		✓	
ข้อมูลเพิ่มเติมเล่ม 3ฯ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง		✓	
บันทึกการเดินทางของบาทหลวงตาแวร์นิเยร์	บาทหลวงตาแวร์นิเยร์			✓

จากตาราง ผู้วิจัยจัดแบ่งเอกสารตามบริบทของผู้เขียนหรือที่มาของเอกสารได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มผู้เขียนที่ไม่เคยเดินทางเข้ามาในอยุธยา แต่ใช้ข้อมูลจากพ่อค้า นักเดินทาง หรือบุคคลอื่นๆ ที่เดินทางมาในภูมิภาคในการประมวลข้อมูลและเรียบเรียงเนื้อหาเกี่ยวกับอยุธยาขึ้น ซึ่งแสดงว่าข้อมูลจากอยุธยา มีปริมาณและเป็นที่รับรู้กันทั่วไปด้วย ผู้เขียนในกลุ่มนี้นับว่าเป็นผู้มีความรู้และเป็นผู้ที่อ่าน หรือมีความสัมพันธ์กับการพิมพ์ เช่นมีโรงพิมพ์เป็นของตนเองและนิยมพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับการเดินทางรอบโลกหรือการค้นพบสิ่งแปลกใหม่ที่ชาวยุโรปในขณะนั้นมีความสนใจใคร่รู้ออกมานำเสนอ

2. กลุ่มผู้เขียนที่อาจจะเคยเดินทางเข้ามาในอยุธยาอาจเป็นชาวตะวันตกที่เข้ามาในภูมิภาคหรือดินแดนใกล้เคียง เช่น คาบสมุทรมละกา กัมพูชา บริเวณเมืองท่ามะริด ทวาย ตะนาวศรี เป็นต้น ทั้งนี้อาจมีโอกาเข้ามาในสยามหรืออาจจะเป็นพระนครศรีอยุธยาด้วยก็ได้ ซึ่งข้อมูลจากกลุ่มนี้เน้นที่การค้าซึ่งเป็นวัตถุประสงค์หลักของภารกิจ

3. กลุ่มผู้เขียนที่มีโอกาสเดินทางเข้ามาในอยุธยาด้วยตนเองและมีประสบการณ์ตรงในการรับรู้เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอยุธยา ซึ่งอาจสะท้อนภาพราชสำนัก ผู้คนและวัฒนธรรมประเพณี

อย่างไรก็ดี การที่ปรากฏผู้เขียนทั้งที่เคยเดินทางเข้ามาและได้รับข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ นั้นอาจก่อให้เกิดความเอนเอียงของผู้เขียน (author's bias) ได้ด้วยเช่นกัน เพราะชาวตะวันตกที่เข้ามาในอยุธยาต่างมีวัตถุประสงค์ของการเดินทางต่างกันไป หากภารกิจในอยุธยาประสบความสำเร็จก็จะมีมุมมองที่เป็นบวก แต่ในทางกลับกัน หากภารกิจล้มเหลวก็มักสะท้อนมุมมองด้านลบต่ออยุธยาด้วย

6.2.2 ระยะเวลาที่เขียน

ผู้วิจัยพบว่าเอกสารภาษาโปรตุเกสกลุ่มแรกที่เข้ามาในอยุธยาคือเอกสารช่วง พ.ศ. 2054 อันเป็นปีแรกที่โปรตุเกสเข้ามาตั้งมั่นที่เมืองมะละกาและรับรู้ว่าดินแดนคาบสมุทรมละกานั้นเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม จึงส่งผู้แทนเข้ามายังเมืองอยุธยา เอกสารสุดท้ายที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาคือเอกสารของบาทหลวงตาแวร์นิเยร์ซึ่งเป็นช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อันเป็นยุคสมัยที่นักประวัติศาสตร์พิจารณาว่าเป็นช่วงสุดท้ายของอยุธยาตอนกลาง ดังนั้นระยะเวลาของเอกสารที่ผู้วิจัยศึกษาในครั้งนี้จึงเริ่มต้นที่ พ.ศ. 2054 ถึงประมาณ พ.ศ. 2231 โดยครอบคลุมช่วงเวลาของรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งนับว่าเป็นช่วงยุคทองด้านการต่างประเทศของอยุธยา

6.2.3 เนื้อหาที่เขียน

จากการที่ชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในอยุธยาช่วง พ.ศ. 2054-2231 ได้บันทึกเรื่องราวต่างๆ ในรูปแบบเอกสารราชการ บันทึกด้านการค้าหรือจดหมายส่วนบุคคล เป็นช่วงเวลาที่อยุธยามีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นมากมายทั้งการสงคราม การสร้างวัด การติดต่อกับต่างประเทศ การค้าพาณิชย์ โดยสังเกตได้ว่าชาติตะวันตกพยายามบันทึกข้อมูลเรื่องที่ตนสนใจเป็นอันดับแรก เช่น ที่ตั้งของเมือง การค้า การสู้รบและแทรกข้อมูลที่พบเห็นลงไปในเอกสารนั้นๆ ผู้วิจัยพบว่าการบรรจุเนื้อหาของเมืองอยุธยาไปในหนังสือประเภทสารานุกรม ซึ่งเป็นเสมือนคู่มือสำหรับชาวตะวันตกที่จะเดินทางไปยังภูมิภาคอื่นๆ ผู้รวบรวมเนื้อหาของเมืองอยุธยาในสารานุกรมนี้จะแบ่งหัวข้อย่อยในหนังสือเป็นเรื่องภูมิศาสตร์ที่ตั้ง ประวัติศาสตร์ การปกครอง ตำแหน่งขุนนางและเรื่องทางวัฒนธรรม โดยเนื้อหาจะมาจากบันทึกชาวตะวันตกที่ได้เคยเดินทางมายังอยุธยาก่อนหน้านั้นแล้ว

สรุปได้ว่าเอกสารประวัติศาสตร์อยุธยาที่ผู้วิจัยได้ศึกษา 9 ฉบับเป็นเอกสารชั้นต้น ซึ่งหมายถึงผู้เขียนเอกสารมีโอกาสเดินทางเข้ามาในอาณาจักรอยุธยาเพื่อภารกิจต่างๆ และบางฉบับผู้เขียนอาจไม่เคยเดินทางเข้ามาในอยุธยา หรืออาจเดินทางเข้ามาในหัวเมืองใกล้เคียงและได้รับข้อมูลจากแหล่งอื่น ระยะเวลาการเขียนเอกสารตะวันตกนี้ครอบคลุมช่วง พ.ศ. 2054-2231 ประมาณ 170 ปี ซึ่งตรงกับสมัยที่นักประวัติศาสตร์กำหนดว่าเป็นสมัยอยุธยาตอนกลางและนับว่าเป็นสมัยที่โดดเด่นของอาณาจักรอยุธยา เพราะการค้าและการต่างประเทศได้เจริญสูงสุด มีการติดต่อกับต่างประเทศ การสู้รบที่ได้รับการบันทึกไว้มากกว่าช่วงอื่น ดังปรากฏการจำแนกข้อมูลในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2

การประเมินจุดเด่นของเอกสาร

เอกสาร	คุณค่าของเอกสาร	เนื้อหาที่โดดเด่น					
		การทูต	การค้า	การเมือง	ภูมิศาสตร์	ประชากร	วัฒนธรรม
จดหมายของ รุย ดือ อาเรซุ	เอกสารชั้นต้น ร่วมสมัย ค.ศ. 1511 ผู้เขียนเคยเดินทาง เข้ามา	✓					
บันทึกคำสั่ง ของอัลฟงซุซ	เอกสารชั้นต้น ร่วมสมัย ค.ศ. 1511 ผู้เขียนเคยเดินทาง เข้ามา	✓	✓				
บันทึกของ โตเม ปิเรส	เอกสารชั้นต้น ร่วมสมัย ผู้เขียนไม่เคยเดินทาง เข้ามา		✓		✓	✓	
บันทึกของ ดูอาร์เต บาร์โบซา	เอกสารชั้นต้น ร่วมสมัย ผู้เขียนไม่เคยเดินทาง เข้ามา		✓		✓	✓	
จดหมายของ วิลเลียม โซม พ่อค้าอังกฤษ ว่าด้วยการปฏิวัติ ปี ค.ศ. 1688	เอกสารชั้นต้น ร่วมสมัย ผู้เขียนอาจจะ เคยเดินทางเข้ามา		✓	✓			
เอกสารนิรนามเรื่อง การสังหารหมู่ ในสยามฯ	เอกสารชั้นต้น ร่วมสมัย ผู้เขียนเคยเดินทาง เข้ามา		✓	✓			
ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับ เอเซียฯ	เอกสารชั้นต้น ร่วมสมัย ผู้เขียนไม่เคยเดินทาง เข้ามา		✓	✓	✓	✓	✓
ข้อมูลเพิ่มเติม เล่ม 3ฯ	เอกสารชั้นต้น ร่วมสมัย ผู้เขียนไม่เคยเดินทาง เข้ามา		✓	✓	✓	✓	✓

เอกสาร	คุณค่าของเอกสาร	เนื้อหาที่โดดเด่น					
		การทูต	การค้า	การเมือง	ภูมิศาสตร์	ประชากร	วัฒนธรรม
บันทึกการเดินทางของ บาทหลวงตาแวร์นิเยร์	เอกสารชั้นต้น ร่วมสมัย ผู้เขียนอาจจะเคย เดินทางเข้ามา				✓	✓	✓

เอกสารภาษาต่างประเทศทั้ง 9 ฉบับที่ได้นำมาศึกษาเพิ่มเติมนี้เป็นเอกสารชั้นต้นที่มีทั้งกลุ่มผู้เขียนที่เคยเดินทางเข้ามาในอาณาจักรอยุธยาหรือมีโอกาสเดินทางเข้ามาในพื้นที่ใกล้เคียง หรือแม้ผู้เขียนจะไม่ได้เดินทางเข้ามาก็ตาม แต่ก็ยังได้ใช้เอกสารชั้นต้นอื่นเป็นเอกสารร่วมในการเรียบเรียง

7. สรุป

7.1 ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 16-17

เมื่ออาณาจักรอยุธยาได้สถาปนาขึ้นใน ค.ศ. 1350 หรือกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 นั้น อาณาจักรอยุธยาได้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นมหานครใหญ่ที่เป็นที่รู้จักกันดีเพราะเป็นเมืองทำการค้าสำคัญของภูมิภาค การติดต่อระหว่างชาติต่าง ๆ ในยุคแรกเกิดจากการทำสงครามและการค้าตามแนวชายแดนและขยายขอบเขตไปยังพื้นที่ใกล้เคียง เช่น จีน ญี่ปุ่นและดินแดนในคาบสมุทร หมู่เกาะทั้งชวาและสุมาตรา ระบบการค้าสำเภและการค้าใบแดงหรือตราแดงเป็นลักษณะการค้าสำคัญระหว่างอยุธยากับอาณาจักรริวกิว (Ryukyu) (อิชิอิ โยเนะโอะ และโยชิภาวะะ โทชิฮารุ, 2542, น. 29) เมื่อกองเรือและผู้แทนโปรตุเกสเดินทางสำรวจโลกในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 ได้เดินทางเลียบชายฝั่งทะเลจากแหลมกู๊ดโฮปมายังอินเดียและในที่สุดได้มายังเมืองมะละกาใน พ.ศ. 2053 และได้เริ่มติดต่อกับอาณาจักรอยุธยาในที่สุด (ปรีดี พิศภูมิวิถี, 2557, น. 31-33)

เมื่อโปรตุเกสรับข้อมูลว่าเมืองมะละกาเป็นเมืองในอาณัติดูแลของอยุธยา จึงส่งผู้แทนเข้ามาติดต่อขอเป็นมิตรและสังเกตท่าทีการค้า เมื่อเห็นว่าราชสำนักอยุธยาไว้วางใจ กอปรกับสินค้าที่พ่อค้าโปรตุเกสเสนอเป็นที่ต้องการเพื่อการสงคราม ทำให้การเจรจาในเบื้องต้นของทั้ง 2 ชาติเป็นไปอย่างง่ายดาย ในที่สุดก็เกิดการลงนามในสนธิสัญญาทางการค้าขึ้นเป็นชาติตะวันตกแรก จากนั้นพ่อค้าโปรตุเกสได้เดินทางเข้ามาทำการค้า ผ่านเมืองทำการค้าต่าง ๆ โดยใช้เมืองมะละกาเป็นศูนย์กลางในการรับส่งและขนถ่ายสินค้า ทำให้พ่อค้าและนักเดินทางโปรตุเกสที่เดินทางเข้าออกหรือสัญจรไปมาระหว่างทวีปมีโอกาสเก็บข้อมูลเกี่ยวกับอาณาจักรอยุธยาในหลากหลายมิติ และเรียบเรียงเป็นหนังสือหรือเอกสารส่วนบุคคลขึ้น นอกจากนี้ สินค้าเกี่ยวกับอาวุธสงครามและการสร้างขุนนางสยามให้มีความชำนาญในการรบแบบใหม่เป็นสิ่งที่ชาวอยุธยาได้เรียนรู้จากชาวโปรตุเกสในช่วงแรกนี้

ส่วนผู้แทนสเปนนั้น แม้ว่าจะได้รับอนุญาตจากสมเด็จพระสันตะปาปาให้ออกเดินทางสำรวจดินแดนใหม่พร้อมกับกองเรือของราชสำนักโปรตุเกส แต่บทบาทของชาวสเปนในอยุธยาไม่ปรากฏมากนัก มีเฉพาะกลุ่มบาทหลวงมิชชันนารีที่เผยแผ่คริสต์ศาสนาเป็นหลัก ดังที่ปรากฏบทบาทของบาทหลวงสเปนในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเพื่อสืบทอดกิจการเผยแผ่ศาสนาที่บาทหลวงรุ่นก่อนได้วางไว้ (จันทร์ฉาย ภัคธิดม, 2532, น. 10-11)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-16 เริ่มปรากฏชาติตะวันตกเดินทางเข้ามาในอยุธยา และให้ความสนใจเรื่องที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ประชากรและระบบการค้าเป็นหลัก อาจมีความสนใจเรื่องความเชื่อและศาสนาที่ชาวสยามนับถือแทรกอยู่ในบันทึกบ้าง

หลังจากที่อาณาจักรอยุธยาได้ติดต่อกับชาติตะวันตกมาแล้วช่วงระยะเวลาหนึ่ง ทำให้ชื่อเสียงของอาณาจักรอยุธยาในฐานะเมืองท่าการค้าในภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ได้รับการเผยแพร่ในวงกว้าง โดยปรากฏเรื่องราวของอาณาจักรอยุธยาในหนังสือสารานุกรมประวัติศาสตร์ เป็นเหตุให้ชาติตะวันตกอื่นเดินทางเข้ามาในอาณาจักรอยุธยาเพื่อการค้าด้วยเช่นกัน นับแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา บริษัทการค้าของประเทศอังกฤษและฮอลันดาได้เติบโตขึ้นในยุโรป เพื่อค้นหาเส้นทางการค้าและมีการพัฒนาการเดินทางที่ทันสมัยเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ บริษัทการค้าตะวันออกของทั้ง 2 ประเทศเห็นว่าการค้าในยุโรปนั้นถูกผูกขาดโดยกลุ่มพ่อค้าอาหรับ ทำให้สินค้าต่างๆ มีราคาสูงมาก กอปรกับที่กองเรือโปรตุเกสและสเปนได้ทดลองเดินทางไปยังภูมิภาคอื่นในโลกนี้ได้แล้ว จึงเป็นเหตุให้บริษัทการค้าฯ ได้พยายามเดินทางเพื่อแสวงหาดินแดนที่มีทรัพยากรธรรมชาติเพื่อทำการค้าต่อไป

ชาวฮอลันดา ชาวอังกฤษและชาวฝรั่งเศสที่ประกอบอาชีพต่างๆ ได้เดินทางเข้ามาในพระนครศรีอยุธยาในช่วงอยุธยาตอนกลางและมีบทบาทมากในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะมีการติดต่อทางการค้า การทูต รวมถึงแนวคิดในการขุดดินแดนเมืองท่าเพื่อประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ บริษัทการค้าของฮอลันดาและอังกฤษต่างมีโรงงานค้าของตนที่พระนครศรีอยุธยาและมีขุนนางที่เข้ารับราชการในราชสำนักสยาม เมื่อบทบาทของชาวฝรั่งเศสเพิ่มมากขึ้นทางด้านการทูต ทำให้เกิดความบาดหมางกันระหว่างบริษัทการค้าประเทศต่างๆ ที่ต้องการผลประโยชน์จากราชสำนักสยามให้ได้มากที่สุด อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานี้เองที่อาณาจักรอยุธยาได้รับประโยชน์อย่างมากจากการติดต่อกับต่างประเทศเพราะได้รับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ การเดินเรือ การค้า การก่อสร้างและด้านวัฒนธรรมต่างๆ ทำให้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 จนถึงสิ้นกรุงศรีอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 18 พระนครศรีอยุธยาจึงมีความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างแท้จริง (วรพร ภู่งศ์พันธ์, 2542, น. 164-166)

เมื่อศึกษาวิเคราะห์เอกสารตะวันตกที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรอยุธยาแล้ว พบว่านอกจากเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแล้ว ในบันทึกของเอกสารตะวันตกได้แสดงข้อมูลเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ที่ตั้งของอาณาจักรอยุธยา โครงสร้างการปกครอง พระมหากษัตริย์ ขุนนาง การค้า ประชากรและวัฒนธรรมไว้อย่างน่าสนใจและเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏในเอกสารของฝ่ายไทย

7.2 ลักษณะการดำเนินนโยบายการต่างประเทศของอาณาจักรอยุธยา

การดำเนินนโยบายการต่างประเทศของอาณาจักรอยุธยาในคริสต์ศตวรรษ 16-17 มีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นปัจจัยที่กำหนดความมั่นคงของอาณาจักรที่คู่ขนานกับระบบการค้า สิ่งที่สรุปได้ชัดเจนคือในยุคสมัยดังกล่าว การต่างประเทศและการค้าเป็นสิ่งเดียวกันและมีความผูกพันกันอย่างแยกไม่ออก เพราะทั้งการดำเนินงานตลอดจนเสนาบดีผู้รับผิดชอบก็เป็นบุคคลเดียวกัน คือ เจ้าพระยาโกษาธิบดี มีหน้าที่กำกับดูแลกรมท่า คือการคลังและการต่างประเทศ ลักษณะการค้าดั้งเดิมนั้นราชสำนักอยุธยาเป็นผู้กำหนดการดำเนินงานทั้งหมด ทั้งราคา สินค้า ปริมาณและการเสียภาษี ซึ่งลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับภาพลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่งหรือระบบจักรวาลิน (Chakravatin) อันเป็นแนวคิดของระบบกษัตริย์ (Kingship) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การค้าก็นำมาซึ่งความมั่งคั่งของพระคลังหรือสถาบันพระมหากษัตริย์ ทำให้สามารถใช้จ่ายเงิน

เพื่อการอื่น เช่น การสงคราม การสร้างวัด ฯลฯ ได้ง่าย ต่อมาเมื่อการต่างประเทศเข้ามามีบทบาท ราชสำนักอยุธยา ก็ยังให้ความสำคัญกับระบบการค้าอยู่เช่นเดิม แต่ผนวกบทบาทของการต่างประเทศเข้าไปในการค้าด้วย เช่น ให้ขุนนางที่รับผิดชอบการค้า คือ พระคลังโกษาธิบดี กรมท่า ดูแลการค้าและการต่างประเทศ ตลอดจนมีการว่าจ้างชาวต่างประเทศมาดูแลกำกับการค้าโดยตรง ต่อมาเมื่อการค้าและการต่างประเทศซับซ้อนมากขึ้น จึงต้องแยกการค้าออกเป็นกรมท่าขวามือออกพระจุฬาราชมนตรีเป็นผู้รับผิดชอบและกรมท่าซ้ายมือออกพระโขนงกราชเศรษฐีเป็นผู้รับผิดชอบ แต่ก็ยังมีเจ้าพระยาโกษาธิบดีเป็นเสนาบดีกลาง

สรุปได้ว่าเฉพาะการต่างประเทศนั้น ราชสำนักอยุธยาพิจารณาว่าชาติตะวันตกหรือตะวันออกทั้งหมดล้วนอยู่ภายใต้บริบทอำนาจของพระมหากษัตริย์อยุธยา ดังที่เรียกว่าอยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร ทุกคนจึงต้องขึ้นตรงและอยู่ภายใต้การกำกับของกฎหมายอยุธยา จึงต้องตราพระอัยการนาพลเรือนเพื่อกำหนดศักดิ์นาของชาวต่างชาติที่ถูกจ้างวานเข้ามาในระบบการค้าและการเมือง เพื่อเป็นการกำหนดบทบาทและข้อลู่โทษในกรณีที่กระทำความผิด ราชสำนักอยุธยาให้ความสำคัญกับการเจริญพระราชไมตรีกับต่างประเทศ แต่ยังคงรักษาไว้ซึ่งภาพลักษณ์ของกษัตริย์คือ พระมหากษัตริย์อยุธยาเป็นศูนย์กลาง ดังที่ปรากฏชัดเจนเมื่อชาวโปรตุเกสเดินทางเข้ามาเจริญพระราชไมตรียังคงปฏิบัติในรูปแบบเดิม แต่เมื่อแนวคิดของมหาอำนาจที่มีกองเรือหรืออาวุธที่ร้ายแรงปรากฏชัดขึ้น เช่น กองเรือฝรั่งเศสได้ส่งทหารและอาวุธเข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น การรับรองทูตในรูปแบบตะวันตกจึงเริ่มเกิดขึ้น สันนิษฐานว่าราชสำนักอยุธยาได้พิจารณาตามข้อมูลของรัฐที่บริเวณคาบสมุทรที่คุ้นเคยกับชาวตะวันตกมาก่อนหน้านี้ ทั้งในราชสำนักเอง กระบวนการแปลพระราชสาส์นหรือภาษาที่ใช้เป็นภาษากลางก็เป็นภาษาโปรตุเกสและภาษามลายูด้วย จากหลักฐานประวัติศาสตร์บันทึกว่าคณะทูตเซอวาลิเยร์ เดอ ซอมองต์ ได้รับการปฏิบัติที่ผิดแผกไปจากธรรมเนียมเดิม เช่น การยื่นเข้าเฝ้าฯ การมีพระราชปฏิสันถาร สิ่งเหล่านี้สะท้อนแนวคิดว่าการดำเนินนโยบายการต่างประเทศของราชสำนักอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นการพยายามเรียนรู้และรู้เท่าทันประเทศตะวันตกโดยมิได้แสดงว่าอยู่เหนือชาติตะวันตกแต่อย่างใด

รายการอ้างอิง

- กรมวิชาการ. (2531). 470 ปี สัมพันธไมตรีระหว่างไทยและโปรตุเกส. กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- กรมศิลปากร. (2528). 470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส. กรมศิลปากร.
- จันทร์ฉาย ภักดีจิตม. (2532). กรุงศรีอยุธยาในหลักฐานสเปน. สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์.
- ปรีดี พิศภูมิวิถี. (2557). *Ola Sião* สวัสดิ์สยามจากเพื่อนโปรตุเกส. มิวเซียมสยาม.
- ปรีดี พิศภูมิวิถี. (2563). 332 ปี ปฏิวัติสมเด็จพระนารายณ์ฯ ในจดหมายพ่อค้าอังกฤษ. *ศิลปวัฒนธรรม*, 41(5), 121-135.
- วรพร ภู่งศ์พันธุ์. (2542). ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ. 1767. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2528). ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทยและต่างประเทศ. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2553). 100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย เล่ม 1. สามลดา.
- ศุภวัฒน์ เกษมศรี, หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี. (2555). 80 ทศ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี. เดือนตุลา
- สถาบันท้าวเวสโรปกรณ์ กระทรวงการต่างประเทศ. (2562). *ประวัติศาสตร์การทูตไทย*. อมรินทร์ พรินติ้ง.
- อิทธิ โยเนะโอะ, และโยชิโกะ ทิชิตารุ. (2542). *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี*. มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย.

- อุษณีย์ ธงไชย. (2543). ความรู้สัณฐานประวัติศาสตร์อยุธยา. ใน ประเสริฐ ณ นคร (บ.ก.), *ประวัติศาสตร์ไทย: จะเรียนจะสอนกันอย่างไร* (น. 141-185). กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- Baker, C. & Phongpaichit, P. (2017). *A history of Ayutthaya*. Silkworm.
- Davity, P. (1660). *Description générale de l'Asie, première partie du monde avec tous ses empires, royaumes, états et républiques*. D. Bechet et L. Billaine.
- Farrington, A. & Na Pombejra, D. (2007). *The English factory in Siam 1612-1685*. The British Library.
- Garnier, D. (2004). *Ayutthaya: Venice of the East*. Riverbooks.
- Phisphumvidhi, P. (2007). *La société d'Ayutthaya aux XVIe et XVIIe siècles: Aspects culturels, sociaux, économiques et politiques* [Thèse de Doctorat]. Universidade de Porto.
- Ruangsilp, B. (2007). *Dutch East Indian Company, merchants at the court of Ayutthaya: Dutch perceptions of the Thai Kingdom c.1604-1765*. Hotei.
- Supplément ou troisième volume du grand dictionnaire historique ou mélange curieux de l'histoire sacrée et profane qui contient des matières de même nature, tome troisième*. (1689). Denys Thierry.
- The Journal of the Siam Society. (1908). *The massacre in Siam: After the death of the King and the vigorous resistance of the French in the fortress of the Bangkok, written by an officer of the French troops who served in these fortresses to one of his friend*. The Siam Society.